

Lolaxon Yo'Ichiboyeva

Farg'ona davlat universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini o'qituvchisi

Karimova Zilolaxon Xoshimjonovna

Fargona viloyati Qo'shtepa tuman 39-o'rta ta'lim maktabi boshlang'ich sinfi o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH SINFLARDA GAP VA UNING TURLARI

O'qituvchi yuqoridagi savol-javobdan so'ng, o'quvchilar javobini umumlashtiradi.

Demak, gap tugallangan mazmun bildiradi. Gap oxiriga uning mazmuniga qarab, nuqta, so'roq va undov belgisi qo'yiladi. Gap so'zlardan tuzilib, uning birinchi so'zi bosh harf bilan yoziladi.

O'qituvchi o'quvchilar diqqatini jadvalga qaratadi. Har gap quyidagicha tahlil qilinadi:

- Birinchi gapda kim haqida aytilgan?
- O'qituvchi so'ziga savol bering? (kim?) uning tagiga bir chiziq chizamiz. (O'qituvchi flomastir yordamida jadvalga chizadi).
- O'qituvchi haqida nima deyilgan?
- O'qitadi so'ziga savol bering (nima qiladi?) Uning tagiga ikki chiziq chizamiz (o'qituvchi chizadi).
- Ikkinchi gap nima haqida aytilganligini qaysi so'z bildiriyapti? (Mevalar) - savol bering (nimalar?) tagiga chizamiz.
- Mevalar haqida nima deyilgan? (pishadi) tagiga chiziladi. SHu tariqa keyingi gaplar ham tahlil qilinadi.

SHundan so'ng o'qituvchi tagiga chizilgan so'zlar gapning asosiy mazmunini bildirishini, yana shunday so'zlar ishtirokisiz gap hosil bo'lmasligini, agar gapning asosini bildiruvchi so'zlardan loqal bittasi ham gapda ishtirok etmasa, gap mazmuni jihatdan yakunlanmay qolishi yoki noaniq bo'lib qolishi tushuntiriladi. Uni misollar bilan ko'rsatiladi.

Masalan, o'quvchilar maktabga boradilar gapida gapning asoslaridan biri o'quvchilar so'zi tushib qolsa, gapimiz noaniq bo'lib qoladi, o'quvchilar haqida nima deyilgan so'z tushib qolsa, (boradilar), gap mazmun ifodalamaydi.

Darslikdagi qoida o'qitiladi.

3. Darslik bilan ishlash; Biror mashq yozma bajariladi.

O'quvchilar matnda nechta gap mavjudligini, gapning grammatik asoslarini o'qituvchi yordamida topadilar va ularning tagiga chizadilar.

Mashq yuqoridagi shart asosida o'quvchilar tomonidan mustaqil bajariladi. (Bunda o'quvchilar ushbu mashqni maxsus mustaqil ish daftarlariga yozib o'qituvchiga topshiradilar.

4. Jadval asosida og'zaki mashq.

Kim?	bemorlarni davolaydi.
Nima?	sichqonlarni tutadi. yuk
Nima?	tashiydi.

O'qituvchi xattaxtaga qo'yish uchun kerakli bo'lgan so'zlarning rasmlarini qo'yadi (shifokor, mushuk, tuya).

O'quvchilar tayanch so'zlar yordamida gaplarni o'qiydilar va gaplar og'zaki tahlil qilinadi.

5. Taxminiy tayyorgarlik ko'rib bog'lanishli gap tuzib uni yozish.

Video orqali «Bog'bonlarga yordam» lavhalari ko'rsatilib, hikoya yozish topshiriladi. Gap tuzishda har bir so'zni takroriy ishlatishning oldini olish uchun ma'nosi yaqin so'zlardan foydalanish tushuntiriladi, masalan, bolalar, qizlar, o'quvchilar, o'rtoqlar. Bu so'zlar doskaga katta harf bilan yoziladi.

6. Uyga vazifa mashq. O'qituvchi uyga vazifani qanday bajarishni tushuntirib beradi. O'qituvchi tavsiya qilgan mavzu («Paxta terimida», «Oila davrasida»,

«Onamga yordam» kabi) yuzasidan ikkita gap tuzadilar. Uning grammatik asoslarini topadilar.

Ma'lumki, punktuatsiya tinish belgilarini ishlatilishi haqidagi qoidalar yig'indisi. «Puntuatsiya ham yozuv kabi, kishilar orasidagi aloqaning muhim vositalaridan biri sanaladi». Boshlang'ich sinflarda to'rtta tinish belgi: gap oxirida nuqta, so'roq belgisi, undov belgisi hamda uyushiq bo'lakli gaplarda vergulning ishlatilishi haqidagi qoidalar o'rgatiladi. Boshlang'ich sinflarda o'rgatiladigan tinish belgilari kam bo'lishiga qaramay, o'qituvchi har bir sinfda punktuatsiya ustida muntazam ish olib borishi zarur, chunki tinish belgilari fikrni aniq va tez o'qib olishga hamda o'zgalarga uqtirishga yordam beradi».

Kichik yoshdagi o'quvchilarni tinish belgilari bilan tanishtirishda o'qituvchi, avvalo, ularning yozma nutq to'g'ri, boshqalarga tushunarli qilib ifodalash uchun muhim ekanini tushuntiradi.

Masalan, nuqtaning roli bilan elementar tarzda tanishtirish uchun gaplarga ajratilmagan yaxlit matn o'qitiladi; o'quvchilar bunday matnni o'qish va mazmuniga tushunish qiyin ekanligiga ishonch hosil qiladilar.

Puntuatsiya semantik, sintaktik va intonatsion qoidaga asoslanadi. Bu uch asos bir-biriga o'zaro ta'sir etadi. Xat yozuvchi tinish belgisini qo'yishda, avvalo, bayon etadigai fikrining mazmuniga asoslanadi.

1- sinf o'quvchilariga savod o'rgatish davridayoq nuqta, so'roq belgisi va undov belgisi bilan amaliy tanishtiriladi. Bolalar hali "Alifbe" o'qimasalar ham, rasmga qarab gap tuzadilar.

O'qituvchi ularga talaffuzda bir gap boshqasidan to'xtam (pauza) bilan ajratilishini, gapning oxirida pasayishini tushuntiradi.

Bolalar, o'qituvchi topshirig'iga ko'ra, 3-5 gapli kichik matnli gaplarga ajratadilar va ular o'rtasidagi to'xtam (pauza) qilish hikoya mazmunini yaxshi tushunishga yordam berishiga ishonch hosil qiladilar. Ular gapni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgana boshlaydilar. Bu gap oxiriga nuqta qo'yilishi bilan tanishtirish uchun mazmuniy va intonatsion asos yaratadi. Bolalarni gapni o'qishga oldindan tayyorlash uchun grafik sxemadan foydalaniladi. Masalan, bolalar gap tuzadilar, undagi so'zlarni sanaydilar va o'qituvchi rahbarligida chiziqcha bilan belgilaydilar: Biz ertakni sevamiz (). Yana boshqa gap tuzib, uni ham chiziqcha bilan belgilaydilar:

Qovun pishdi ().

O'qituvchi quyidagi mazmunda tushuntiradi: Og'zaki nutqda bir gapni ikkinchisidan pauza bilan ajratamiz (Har bir gapni talaffuz qilib ko'rsatadi).

Kitoblarda, gazetalarda gapning tugaganini, ovozni pasaytirish va pauza qilish kerakligini ko'rgatish uchun alohida belgi-nuqta ishlatiladi.

Bir necha darsdan so'ng o'quvchilar gaplarni o'qishni boshlaydilar. Ular nuqta pasaytirish, pauza qilishga belgi ekanini tushunadilar. Kesma harflardan gap tuzishda, albatta, nuqtali kartochkadan foydalaniladi. O'quvchilar gapni yozganda, o'qituvchi nuqta qo'yishni eslatadi, ishni tekshiradi. Gapning oxiriga nuqta qo'yilmasa, xato hisoblanadi. O'quvchilar o'qituvchi yordamida nima uchun nuqta qo'yish lozimligini tushuntiradilar SHunday yo'l bilan gapning oxiriga nuqta qo'yish ko'nikmasi shakllantiriladi.

So'roq va undov belgilari bilan ham savod o'rgatish davrida tanishtiriladi. Bolalar so'rash mazmunini bildirgan gaplarni o'qiydilar. O'quvchilar bunday gaplarni ohangga rioya qilgan holda, ya'ni gapning oxirida ovozni ko'tarish bilan o'qishga o'rgatiladi.

Gapning mazmuni va ohangi so'roq belgisini qo'yishni talab etadi.

Undov belgisini qo'yishni o'quvchilar gapning his-hayajon ifodalashi va alohida ohangda o'qilishi bilan bog'laydilar.

O'quvchilar II sinfda «Gap» bo'limi mavzularini o'rganish jarayonida nuqta, so'roq belgisi va undov belgisi haqida nazariy tushunchalar oladilar.

III sinfda esa tinish belgilari haqidagi nazariy tushunchalar chuqurlashtiriladi. SHu vaqtdan boshlab o'quvchilar gap oxiriga tinish belgilarisintaktik asosda qo'yilishini anglay boshlaydilar.

«Darak gap» mavzusini o'rganish bilan bog'liq holda nuqta qo'yilishi, «So'roq gap» mavzusi bilan bog'liq holda so'roq belgisi va «Undov gap» mavzusini o'rganish bilan bog'liq holda undov belgisining qo'yilishi o'rgatiladi.

IV sinfda o'quvchilar «Gapning uyushiq bo'laklari» mavzusi o'rganilganda sanash ohangi bilan bog'langan bo'laklarda vergulning vazifasi bilan tanishadilar. O'qituvchi ikki gapni o'qib taqqoslash bilan nuqta va vergulda ohangning qanday berilishini ko'rsatadi. Masalan, biz o'z ona tilimizni sevib o'rganamiz.

(Gap oxirida ovoz pasayadi. Pauza qilinadi.) Toza, tiniq, kumush suv orom berar barchaga (Toza, tiniq so'zlaridan so'ng ovoz bir oz pasayadi, xabarning davom etishi seziladi).

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar har xil mashqlarni ishlash orqali tire va ikki nuqtaning ishlatilishi bilan amaliy tanishadilar. Savod o'rgatish davridayoq o'qituvchi o'quvchilar e'tiborini vergul, tire, ikki nuqtaning ishlatilishiga qaratadi, matni o'qiganda bu tinish belgilariga rioya qilishni o'rgatadi. Masalan, olma, olcha, nok – meva. Kitob - bilim bulog'i, o'quvchining o'rtog'i.

Ona tili darslarida so'zlarni guruhlash mashqlarini bajarganda, o'qituvchi I sinf o'quvchilarini tire va ikki nuqtaning qo'yilishi bilan amaliy tanishtiradi. O'qituvchi aniq misollar bilan sanab ko'rsatilgan so'zlardan oldin ikki nuqta qo'yilishini har bir so'zning vergul bilan ajratilishini ko'rsatadi. Bunda o'quvchilar tinish belgining nomini aytadilar, o'qituvchi eslatmasa ham, ulardan asta-sekin foydalana boshlaydilar. Matni yozishdan oldin punktuatsion xatoning ham oldi olinadi. SHunday qilib, o'qituvchi o'quvchilarda punktuatsion ziyraklikni o'stirib boradi.

Dasturga ko'ra bu sinfda o'quvchilar qo'shma gap bilan ham tanishtiriladi, elementar o'rgatiladi. Buning uchun sodda gap bilan qo'shma gap taqqoslanadi va bolalar qo'shma gapning ayrim xususiyatlari, xususan, bunday gaplarda ikki qism mavjudligi bilan tanishadilar: 1) qo'shma gap ikki mustaqil qism (sodda gap) dan tuziladi: Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar. (maqol) Tong hali yorishmagan, lekin yulduzlar ancha siyraklashgan edi. (Oybek); 2) Qo'shma gapda har bir qism ikkinchisiga ergashadi (tobelanadi): Hamma ahil bo'lib ishladi, shuning uchun ish tez bitdi.

O'quvchilar qo'shma gap tarkibidagi har bir gapning ega va kesimini topadilar hamda qo'shma gap ikki gapdan tuzilishiga ishonch hosil qiladilar. O'quvchilarga qo'shma gapni o'rgatish bilan bog'liq holda, ammo, lekin, biroq bog'lovchilari yordamida tuzilgan qo'shma gaplarda, shuning uchun bog'lovchisi yordamida bog'lovchisiz qo'shma gaplarda (atamalar berilmaydi) vergulning ishlatilishi tushuntiriladi.

O'quvchilarga punktuatsion qoidalarni to'la singdirish, ularni tinish belgilarini o'z o'rnida ongli ishlatishga o'rgatish maqsadida sintaktik, punktuatsion tahlil, tinish belgilari tushirib berilgan matnning tegishli tinish belgilarini qo'yish, ta'kidiy eslatish diktanti, bayon va inshoda tinish belgilarining ishlatilishini izohlash kabi mashqlardan foydalaniladi.

Ona tili darslarini o'qish darslari bilan bog'lash sintaksis va punktuatsiya elementlari ustida ishlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. O'quvchilar bu darslarda sintaksis sohadagi bilimlariga asoslangan holda ifodali o'qish, so'zni aniq ishlatish, o'z fikrlarini grammatik to'g'ri shakllantirishga o'rganadilar. SHunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining gap haqidagi elementar bilimlari og'zaki va yozma nutqda gapdan ongli foydalanishni ta'minlaydi.